

Radosław Jeż
Uniwersytet Ekonomiczny
w Katowicach

PROCES BOLOŃSKI A SYSTEM SZKOLNICTWA WYŻSZEGO W POLSCE

Wprowadzenie

Kraje Unii Europejskiej charakteryzują się nie tylko swobodnym przepływem osób, wspólnym rynkiem dóbr i usług oraz wspólną walutą, ale także wspólnym obszarem edukacyjnym. „Europa Wiedzy”, jak określa się wspólne inicjatywy w ramach nauki i szkolnictwa wyższego (nazywane procesem bolońskim), jest ważnym czynnikiem rozwoju społecznego oraz niezbędnym elementem procesu budowy narodowej i europejskiej przestrzeni edukacyjnej. Odpowiedni poziom wykształcenia pomaga sprostać wyzwaniom współczesności oraz wzmacnia konkurencyjność zarówno w wymiarze lokalnym, jak i globalnym. Realizacja procesu bolońskiego wymaga właściwie zorganizowanego systemu edukacji. Ważnymi elementami nowoczesnego systemu edukacji muszą być, poza jej wysoką jakością, wyrabianie nawyku ciągłego uczenia się oraz realizacja skutecznego transferu wiedzy do praktyki. Wiedza, której nie można zastosować w praktyce gospodarczej, nie ma wartości użytecznej. Celem opracowania jest ukazanie roli edukacji we współczesnej gospodarce z nawiązaniem do procesu bolońskiego, który w dużej mierze odpowiada za konsolidację europejskiej przestrzeni edukacyjnej.

1. Rola edukacji w gospodarce opartej na wiedzy

Pojęcia „edukacja” ma wymiar wieloaspektowy, dlatego jest różnie definiowane. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że jest to pojęcie szerokie i zawiera takie aspekty jak: intelektualny, psychologiczny i moralny. Odpowiednim ujęciem, wykorzystywanym we współczesnych gospodarkach, jest ujęcie zaproponowane przez organizację UNESCO. Edukacja to realizacja programu ewolucji istoty ludzkiej w toku całego życia z myślą o integralnym rozwoju w zakresie umysłowym, fizycznym, moralnym. Jest to proces obejmujący nie tylko przekazywanie wiedzy i umiejętności, szeroko pojętych wartości kultury,

lecz także inspirowanie postawy twórczej, samodzielności myślenia, zdolności do samokształcenia. Pojęcie edukacja odnosi się także do integracji jednostek z życiem kulturalnym, społecznym, ekonomicznym określonej wspólnoty, a tym samym przygotowuje rezerwy ludzkie dla jej wzbogacania. Poziom edukacji coraz częściej wpływa na poziom zatrudnienia, rozkład dochodów, a w konsekwencji coraz bardziej decyduje o zamożności społeczeństwa. Badania związku między edukacją a rozwojem gospodarczym, edukacją lub wykształceniem a rynkiem pracy są od dawna wpisane w nurt badań ekonomicznych¹.

Pojęcia „wiedza” na gruncie nauk ekonomicznych nie jest do końca sprecyzowane. Posługujemy się najczęściej wieloma koncepcjami określającymi zbiorczo nazwę „wiedza”. Definicja gospodarki opartej na wiedzy (GOW) została sformułowana w ujęciu mikro- i makroekonomicznym. W aspekcie mikroekonomicznym GOW określa się jako gospodarę, w której działa wiele przedsiębiorstw, gdzie wiedza stanowi ich przewagę konkurencyjną². W ujęciu makroekonomicznym definicja GOW została sformułowana przez OECD i Bank Światowy w 1999 roku i określiła gospodarę wiedzy jako zbiór zaawansowanych technologii, takich jak informatyka i telekomunikacja oraz sektorów wykwalifikowanej siły roboczej, takich jak finanse czy edukacja³.

Zmiany zachodzące we współczesnych gospodarkach narodowych wskazują na nasilającą się globalną konkurencję. Kraje UE zaczęły podejmować różne przedsięwzięcia mające służyć poszerzeniu zasobów wiedzy i jej upowszechnianiu. Działania te mają na celu budowę gospodarki opartej na wiedzy. W pierwszej kolejności objęły one wzmocnienie bazy naukowej i technicznej. W 2005 roku zaproponowano dodatkowo: pełne otwarcie rynków zamówień rządowych i pracy, przeznaczenie pomocy państwa dla sektorów o najwyższym potencjale wzrostu, zwiększenie wydatków na badania i rozwój do 3% PKB oraz opracowanie indywidualnych programów walki z bezrobociem dla każdego z krajów Unii Europejskiej⁴.

Proces promowania gospodarki opartej na wiedzy powinien obejmować trzy strategiczne obszary, wprowadzające nowe paradygmaty i skale działania przede wszystkim w polityce edukacyjnej, badaniach naukowych i polityce innowacyjnej realizowanej w sektorze MSP. Każdy z tych segmentów gospodarki ma zapewnić właściwy poziom wykształcenia zasobów pracy oraz nowoczesne

¹ J. Grodzicki: *Edukacja czynnikiem rozwoju gospodarczego*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 9 i nast.

² A.K. Koźmiński: *Jak tworzyć gospodarę oparta na wiedzy? W: Strategia rozwoju Polski u progu XXI wieku*. PAN, Warszawa 2001.

³ J. Grodzicki: *Edukacja czynnikiem rozwoju...*, op. cit.

⁴ B. Kryk, K. Włodarczyk-Śpiewak: *Inwestycje w kapitał ludzki a rozwój gospodarki opartej na wiedzy na przykładzie Polski W: Kapitał ludzki w gospodarce opartej na wiedzy*. Red. D. Kopycińska. Printgroup, Szczecin 2006, s. 81.

rozwiązania technologiczne w kontekście tworzenia gospodarki wiedzy⁵. Jest to proces długotrwały, ale konsekwentnie realizowany, spowoduje pozytywne określone efekty długookresowe, które powinny charakteryzować się: przyspieszeniem rozwoju gospodarczego mierzonego PKB, wzrostem konkurencyjności polskiej gospodarki oraz rozwojem sektorów nowoczesnej gospodarki i poprawą jakości życia. W literaturze przedmiotu twierdzi się, że priorytetowe znaczenie w budowaniu nowoczesnej gospodarki ma sprawny i kreatywny system edukacyjny.

2. Proces boloński na rzecz tworzenia jednolitego szkolnictwa wyższego w Unii Europejskiej

Proces boloński zapoczątkowany został w maju 1998 roku przez przedstawicieli Włoch, Niemiec, Francji i Wielkiej Brytanii. Proces boloński zobowiązuje do rozwoju europejskiej przestrzeni w obszarze szkolnictwa wyższego oraz do wspierania integracji ekonomicznej, finansowej i handlowej dokonującej się w zjednoczonej Europie. U podstaw procesu bolońskiego leży przekonanie, że niska mobilność zasobów pracy, mała konkurencyjność absolwentów szkół wyższych na rynku pracy, wzrost poziomu bezrobocia związane są przede wszystkim z brakiem przejrzystości i różnorodności kwalifikacji oferowanych przez europejskie uczelnie. Pomimo iż negatywne aspekty szkolnictwa wyższego nie zostały przedstawione w sposób jednoznaczny, proces boloński uznany został za wyraz niskiej oceny efektywności szkolnictwa wyższego. Kontrowersje dotyczyły zapisów odnoszących się do ogólnych ram i zasad cykli studiów, stopni oraz programów nauczania. Deklaracja traktowana była jako próba ujednoczenia szkolnictwa wyższego, a jednocześnie została narzucona środowiskom akademickim przez krajowe rządy.

Deklaracja bolońska podkreśla zasadniczą rolę uniwersytetów w tworzeniu europejskiej przestrzeni gospodarki wiedzy. Do kluczowych zadań stojących przed szkolnictwem wyższym zaliczono:

- uznawanie europejskiego wymiaru szkolnictwa wyższego, szczególnie pod względem rozwoju zawodowego, mobilności, współpracy, programów studiów, szkoleń i badań,
- system porównywalnych stopni i tytułów akademickich (wprowadzenie suplementu do dyplomu),
- system punktów pozwalającego na ich transfer i akumulację (ECTS),
- zwiększenie mobilności studentów i nauczycieli akademickich,

⁵ A. Skórska, R. Jeż: *Polski rynek pracy wobec tworzenia gospodarki wiedzy*. W: *Innowacyjność w budowaniu gospodarki wiedzy w Polsce*. Red. E. Okoń-Horodyńska, S. Pangsy-Kania. IWIL, Warszawa 2007, s. 48-59.

- promowanie współpracy w zakresie zapewnienia jakości kształcenia, m.in. poprzez wypracowanie mechanizmów wzajemnego uznawania ocen, akredytacji i certyfikacji,
- działania szkolnictwa wyższego oparte na dwóch podstawowych cyklach kształcenia (3-letnie – studia licencjackie i na przykład magisterskie); ukończenie pierwszego z nich powinno być warunkiem przyjęcia na drugi oraz powinny być uznawane na rynku pracy.

Od 1999 roku zalecenia sformułowane w deklaracji bolońskiej uległy niewielkiej modyfikacji. Do dwóch podstawowych cykli studiów jako trzeci dołączono studia doktoranckie. Wszystkie te elementy, przy utrzymaniu indywidualnych cech systemów krajowych, tworzyć mają europejski obszar szkolnictwa wyższego. Deklaracja sorbońska, jak i deklaracja bolońska odwołują się do zasad, które polegają na poszanowaniu różnorodności i niezależności historycznie ukształtowanych krajowych modeli szkolnictwa wyższego⁶. Karta jest potwierdzeniem tradycyjnych wartości oraz odpowiedzialności, jaką uniwersytety odznaczają wobec społeczeństwa. N. Sanz napisał, iż „przyszłość ludzkości zależy w dużym stopniu od rozwoju kulturowego, naukowego i technicznego”⁷.

Warto także zastanowić się nad znaczeniem deklaracji bolońskiej i zapoczątkowanego przez nią procesu bolońskiego. Szczególną rolę w procesie bolońskim odgrywa Komisja Europejska. Komisja, mimo że nie podpisała deklaracji i nie jest też w niej wspomniana jako instytucja współuczestnicząca w procesie reform, jednak aktywnie uczestniczy we wszystkich aspektach wdrażania deklaracji. Proces boloński ma zatem charakter mieszany, co oznacza, że każdy z uczestników, realizując cele europejskiej przestrzeni szkolnictwa wyższego, wnosi własny potencjał i reprezentuje własną perspektywę i interesy swojego środowiska. Komisja Europejska może realizować swoje cele dotyczące budowania jednolitych systemów edukacji i rozwijania mobilności akademickiej⁸. Reformy szkolnictwa wyższego prowadzone od początku lat 70. na poziomie krajowym nie przyniosły jednak spodziewanych efektów. Rządy państw, tworząc ponadnarodową politykę edukacyjną, uznały celowość wzmocnienia swojej pozycji w kraju poprzez uzyskanie międzynarodowego wsparcia dla wprowadzanych przekształceń.

⁶ Ważnym komponentem są zasady uznawane przez środowiska akademickie. Zebrano je w *Magna Charta Universitatum*, dokumencie podpisanym przez rektorów uniwersytetów europejskich 18 września 1988 r., stanowiącym manifest środowisk akademickich. Za podstawowe zasady uznano tam: autonomię uniwersytetów; nierozzerwalność nauczania i badań; wolność prowadzenia badań i dydaktyki; zdobywanie uniwersalnej wiedzy traktowane jako misja uniwersytetu będącego powiernikiem europejskiej tradycji humanistycznej. Zob.: N. Sanz, S. Bergan: *Magna Charta Universitatum*. W: *The Heritage of European Universities*, Strasbourg 2002, s. 181-182.

⁷ *Ibid.*, s. 181.

⁸ Pobudzenie mobilności studentów i nauczycieli akademickich w ramach programu Erasmus było przedsięwzięciem pozytywnym, jednakże problem uznawalności dyplomów przy użyciu instrumentów prawa wspólnotowego zakończył się niepowodzeniem. Ma to odniesienie do art. 149 traktatu o Wspólnocie Europejskiej, który mocno podkreśla całkowitą kompetencję krajowych rządów w tej dziedzinie.

3. Polskie szkolnictwo wyższe a zalecenia deklaracji bolońskiej

Polska jako sygnatariusz deklaracji bolońskiej przyjęła zobowiązanie respektowania i wdrażania postanowień bolońskich. W pracach nad kształtem procesu bolońskiego w Polsce uczestniczą przedstawiciele Państwowej Komisji Akredytacyjnej i Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego. Charakterystykę procesu bolońskiego w Polsce należy rozpocząć od ważnego dla całego zespołu reform, to jest od podziału studiów na dwa podstawowe etapy – *undergraduate* i *graduate*. Od lat 90. w Polsce studia dzielą się na dwa cykle – studia zawodowe (np. licencjackie czy inżynierskie) i uzupełniające magisterskie. W przypadku 96 kierunków na ogólną liczbę 102 istnieje możliwość takiej organizacji toku studiów⁹. Na wszystkich kierunkach prowadzone są jednolite studia magisterskie. Tendencję tę wzmacnia stanowisko Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, która wymaga przygotowania standardów nauczania (dawniej – minimów programowych) dla nowo tworzonych kierunków studiów przy założeniu, że będą to jednolite pięcioletnie studia magisterskie. Senaty wyższych uczelni (także władze uczelni prywatnych, które nabywają prawo do organizowania studiów magisterskich po trzyletnim okresie prowadzenia studiów licencjackich) wybierają jednolite pięcioletnie studia magisterskie jako opcję korzystniejszą. Ważną rolę odgrywa także przyzwyczajenie do jednolitego modelu kształcenia akademickiego, który obowiązywał przez całe dziesięciolecie w Polsce. Taka organizacja dydaktyki akademickiej podnosi jej efektywność i atrakcyjność oraz powoduje wzrost współczynnika skolaryzacji (tabela 1).

Tabela 1

Szkolnictwo wyższe w Polsce w latach 1998-2010
– współczynnik skolaryzacji

Wskaźnik skolaryzacji	Lata							
	1997/1998	1999/2000	2000/2001	2003/2004	2004/2005	2007/2008	2008/2009	2009/2010
Brutto	29,2	36,9	40,6	46,4	47,8	51,0	52,7	53,7
Netto	22,2	28,0	30,6	35,2	36,8	39,7	40,6	40,9

Źródło: *Szkoły wyższe i ich finanse w 2003 roku*. GUS, Warszawa 2004, s. XVI; *Szkoły wyższe i ich finanse w 2009 roku*. GUS, Warszawa 2010, s. 27; *Mały Rocznik Statystyczny Polski*. GUS, Warszawa 2011.

Podobny model szkolnictwa wyższego istnieje w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Australii. Utrzymywanie jednolitych studiów magisterskich jako dominującego modelu nie tylko obniża jakość programów studiów, ale może także doprowadzić do izolacji polskich uczelni od zagranicznych ośrodków

⁹ Zob.: http://www.menis.gov.pl/english/bologna_4.htm, dostęp: 22.11.2010.

akademickich oraz utrudnić wymianę studentów i obniżyć mobilność kadry naukowej.

Dysproporcje pomiędzy kadrami naukowymi a liczbą studentów z każdym rokiem się zwiększają¹⁰. Trudno jest zmienić niekorzystny stosunek pomiędzy liczbą nauczycieli akademickich a liczbą studentów bez jednoczesnego zwiększenia liczby osób wybierających karierę naukową i zapewnienia im możliwości szybkiego i atrakcyjnego rozwoju zawodowego. W krajach europejskich można zaobserwować tendencję do coraz wyższych wymagań, jakie należy spełnić, aby ukończyć studia przy użyciu punktów zaliczeniowych. System transferu punktów zaliczeniowych oparty na ECTS jest stosowany w Polsce. Jest on jednym z wymogów stawianych wobec uczestników programu Socrates i Erasmus. Jego wprowadzenie jest też jednym z warunków wstępnych uzyskania akredytacji Uniwersyteckiej Komisji Akredytacyjnej. ECTS stosowany jest w 68% uczelni państwowych i 35% uczelni niepaństwowych. Zastosowanie punktów i ich transferu na wszystkie programy i zajęcia zwiększa możliwości wyboru i elastyczność programów, dając każdemu ze studentów możliwość indywidualnego toku studiów i dostosowania ich intensywności do możliwości finansowych. Stanowi też ważny instrument wyrównania poziomów na studiach dziennych i zaocznych poprzez stosowanie w obu przypadkach jednakowych wymagań. Jest to istotny problem, ponieważ w Polsce większość studentów studiuje w trybie wieczorowym lub zaocznym (w 2007/2008 roku 48,4% studentów studiowało na studiach dziennych), które z reguły mają odmienne wymagania. Wprowadzenie punktów zaliczeniowych jako miernika wymagań ma też walor informacyjny i działa na korzyść polskich studentów i pracodawców, ale też polskich uczelni, które powinny stawać się konkurencyjne na regionalnym i światowym rynku szkolnictwa wyższego. Konsekwentne stosowanie systemu punktów zaliczeniowych, takiego jak ECTS, ułatwia wprowadzenie i stosowanie suplementu do dyplomu. W Polsce przeprowadzono pilotażowy projekt wdrażania suplementu, w którym uczestniczyło 69 instytucji. Projekt rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu nakłada na uczelnie obowiązek wydawania suplementu od roku akademickiego 2004/2005.

Wysoka jakość polskiej dydaktyki akademickiej i zbieżność rozwiązań organizacyjnych stosowanych w szkołach wyższych z modelami dominującymi w Europie i na świecie rzutuje na atrakcyjność polskiego systemu. Ostatnie lata przyniosły w Polsce wiele pozytywnych zmian w zakresie szkolnictwa wyższego, charakteryzujących się zwiększeniem odsetka osób legitymujących się wyższym wykształceniem (tabela 2).

¹⁰ W 1991 r. na jednego nauczyciela akademickiego przypadало 6 studentów, w 2008 r. już 15 studentów. Zob.: <http://www.menis.gov.pl/szk-wyz/strategia...> op. cit., dostęp: 24.11. 2010.

Tabela 2

Szkolnictwo wyższe w Polsce w latach 1990-2011

Wyszczególnienie	Lata			
	1990/1991	2005/2006	2009/2010	2010/2011
Liczba szkół wyższych	112	445	461	460
Liczba studentów (w tys.)	404	1953,4	1900	1841
Liczba absolwentów (w tys.)	56	394	479	-

Źródło: *Roczniki Statystyczne Polski 1992-2011*. GUS, Warszawa 2000-2011.

Pomimo poprawy sytuacji wskazać można także na negatywne tendencje uwidaczniające się w wartości wydatków ponoszonych na szkolnictwo wyższe, które są w Polsce rozłożone w sposób nierównomierny. Skutkuje to nierównościami wśród regionów, które przejawiają się m.in. brakiem aktywizacji rynków, a jednocześnie wpływają na niskie dochody społeczeństwa. Jest to niewątpliwie jeden z ważnych problemów w Polsce. Na sytuację tę składa się wiele czynników, które determinowane są przede wszystkim niskim poziomem wykształcenia, utrudniającym znalezienie pracy oraz przekładającym się na niski poziom dochodów.

Ważnym aspektem korespondującym z procesem bolońskim jest mobilność polskich studentów i kadry akademickiej. Dane Ministerstwa Edukacji Narodowej wskazują na wzrost udziału pracowników i studentów w europejskich programach edukacyjnych. W roku akademickim 2007/2008 aż 4567 polskich studentów skorzystało z grantów w ramach programu Erasmus, stanowią oni jednak zaledwie około 0,30% wszystkich studentów naszego kraju¹¹. Wielu studentów wyjeżdża także na studia zagraniczne, nie korzystając ze wsparcia programu. Jest też mało prawdopodobne, żeby mobilność polskich studentów dorównywała średniej mobilności studentów w Unii Europejskiej, kształtującej się na poziomie 2,3%. W tym samym roku do polskich uczelni w ramach programu Erasmus przyjechało blisko 1000 studentów z państw UE (na ogólną liczbę ponad 12,5 mln). Nie można na tej podstawie formułować ostatecznych wniosków co do atrakcyjności polskiego szkolnictwa wyższego, ale na studia w Polsce decyduje się niewielu młodych Europejczków.

Ważnym aspektem działalności szkół wyższych w Polsce są wspólne projekty i programy studiów realizowane przez kilka uczelni z różnych krajów. Poprzez udział w projektach szkoły wyższe zdobywają cenne doświadczenie w ramach międzynarodowej współpracy oraz stają się bardziej atrakcyjne dla studentów i pracowników. Liczba programów, w których uczestniczą polskie

¹¹ Zob.: http://www.menis.gov.pl/english/bologna_4.htm, dostęp: 22.11. 2010.

szkoły wyższe, wykazuje w ostatnich latach tendencję rosnącą¹². Niezależnie od działań na rzecz poprawy jakości i unowocześniania kształcenia akademickiego, uporządkowania wymagają też międzynarodowe zobowiązania Polski związane z uznawaniem dyplomów i kwalifikacji.

Duże zainteresowanie procesem bolońskim w państwach UE świadczy o tym, że jego zalecenia i reformy dotyczą ważnych problemów europejskiego szkolnictwa wyższego. Promowanie zaleceń deklaracji bolońskiej przyczynia się do zwiększenia tempa reform w zakresie szkolnictwa wyższego oraz pomaga zmniejszyć obawy, iż w wyniku wprowadzenia zmian rekomendowanych przez UE szkolnictwo wyższe zostanie ujednolicone i pozbawione unikalnych cech krajowych.

Podsumowanie

Przemiany społeczno-gospodarcze trwające w Polsce zmierzają do stworzenia dobrze wykształconego społeczeństwa, które będzie w stanie wdrażać realizowane reformy i przyczynić się do wzrostu dobrobytu w społeczeństwie. Wykształcenie coraz częściej jest postrzegane jako niezbędny element sprawnie funkcjonującego państwa. Drugą połowę XX wieku charakteryzuje wizja społeczeństwa wiedzy, co oznacza stały wzrost poziomu kwalifikacji i szybkie dostosowywanie ich (poprzez stałą aktualizację i poszerzanie wiedzy) do zmieniających się potrzeb rynku pracy i gospodarki. Można postawić tezę, iż istnieje współzależność pomiędzy gospodarką, polityką edukacyjną państwa i rynkiem pracy.

Reformy wynikające z procesu bolońskiego nie wykraczają poza tworzenie spójnych ram organizacyjnych i kryteriów oceny edukacji akademickiej, pozostawiając w gestii uczelni decyzje odnośnie do badań i metod dydaktycznych. Warunkiem koniecznym do głębszej harmonizacji szkolnictwa wyższego w Europie jest niewątpliwie wprowadzenie legislacji na poziomie wspólnotowym. Dotychczasowe miękkie prawo i programy współpracy Unii Europejskiej oraz ponadśrodkowy proces boloński mogą stanowić jedynie etap przygotowujący nowe prawodawstwo unijne w zakresie edukacji. Warunkiem rozwoju szkolnictwa wyższego na poziomie UE jest jednak przekonanie rządów i środowisk akademickich o konieczności zmian i podjęcie odpowiednich decyzji politycznych, a istniejąca odrębność językowa i kulturowa szkolnictwa wyższego w poszczególnych państwach nie jest zagrożona, podobnie jak autonomia uczelni i wolność prowadzenia badań.

¹² Ibid.

**THE BOLOGNA PROCESS AND THE HIGHER EDUCATION SYSTEM
IN POLAND****Summary**

Poland conforms to the guidelines from the Bologna Process in European higher education. The degree system based on the three-cycle structure has been successfully implemented together with the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS). The European standard in higher education makes it easier for students to obtain recognition of their qualifications in other countries. The aim of this paper is to present the role of the higher education system in context of construction of the European knowledge economy.